

 DOI: 10.22124/jol.2025.29622.2562

Research Article

University of Guilan

Iranian association of penal law

Criminal law Research
A Biannual Journal

Vol . 16, No.2, Fall (2025) & Winter 2026(Serial 32)

"Review of the Nature and Elements of Superior Responsibility in the Statute of the International Criminal Court with Emphasis on the Court's Jurisprudence in the Cases of Ukraine and Palestine."

1. Afsaneh Ghorbani Darzi Mahaleh,

Ph.D. Student, Department of Criminal Law and Criminology, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran.

2. Mahin Sobhani

Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. (Corresponding Author: m_sobhani@guilan.ac.ir)

3. Mojtaba Janipour

Associate professor, Department of Law, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran.

4. Mohammad Reza Nazarinejad

Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran.

Submit Date:2025/01/20

Accept Date:2025/09/16

Abstract:

One form of criminal responsibility in international crimes is superior responsibility, which includes both military and civilian officials. With the indictments against high-ranking military and civilian officials in the cases of Ukraine and Palestine by the International Criminal Court, based on Articles 25 or 28 of the Rome Statute, the question arises: under what conditions can a superior be held criminally responsible under Article 28, despite the various forms of responsibility established in Article 25? This article, employing a descriptive-analytical method, examines the statute and case law of international criminal courts and concludes that superior responsibility in the strict sense is limited to cases where the superior fails to fulfill their duty to control their subordinates properly. As a result, due to their omission and in the absence of proof of other forms of responsibility specified in Article 25, they will be recognized as having international criminal responsibility.

Key Words: *Command, Superior, Effective Control, Order, International Criminal Court.*

1. Introduction

On March 17, 2023, the International Criminal Court issued an arrest warrant against Vladimir Putin, accusing him of the illegal deportation and transfer of children under the provisions of Article 8 of the Rome Statute from the occupied territories of Ukraine to the Russian Federation during the period from February 24, 2022, onwards. Putin's individual criminal responsibility, as outlined in the issued indictment, is for committing the alleged crimes either individually, collectively, or through others under Article 25, or as a commander under Article 28 of the Statute. Additionally, the Prosecutor of the Court issued an indictment against Benjamin Netanyahu and Gallant (the then-Israeli Defense Minister) due to their significant role in proposing a joint plan to use starvation and other violent acts against the civilian population of Gaza as a weapon to destroy Hamas, ensure the return of hostages, and impose collective punishment on the civilians of Gaza, based on Articles 25 and/or 28 of the Statute.

After the issuance of indictments by the International Criminal Court against high-ranking military and civilian officials of Russia and Israel in the cases of Ukraine and Palestine based on Articles 25 and/or 28 of the Rome Statute, the question arises: What roles and positions did the leaders of Russia and Israel play in the committed crimes in Ukraine and Palestine that the Court, based on these two articles, and through a selective approach, seeks to establish their responsibility? What distinguishes this research from previous studies is the examination of this issue: If a commander actively participates in the commission of a crime by their subordinates in one of the forms specified in Article 25 of the Statute, is it still possible to resort to Article 28 of the Rome Statute?

2. Methodology

To answer the above questions, this article examines the statutes and jurisprudence of international criminal courts, particularly the cases of Palestine and Ukraine before the ICC, by descriptive-analytical method.

3. Results and Discussion

Answering these questions is necessary because in two recent cases before the ICC concerning the situations in Ukraine and Palestine, which led to indictments and the issuance of international arrest warrants against the leaders of Russia and Israel, both Article 25(3) and Article 28 of the Court's Statute were cited. To this end, it is necessary first to examine the nature and relationships between superior responsibility and other forms of responsibility, followed by an investigation into the types of superior responsibility, as well as the elements and conditions required to establish superior responsibility.

4. Conclusions

The investigations into the practices of the International Criminal Court in the cases of Palestine and Ukraine suggest that the Court adheres to a hierarchical relationship between the forms of responsibility outlined in Article 25(3) and Article 28 of the Rome Statute. This is due to the higher threshold of proof stipulated in Article 25(3) of the Statute. This means that if the elements of responsibility under one of the paragraphs of Article 25(3) of the Statute are proven, there will be no need to resort to Article 28 of the Statute. Thus, if the participation of Putin or Netanyahu in the alleged crimes is proven under the initial four paragraphs of Article 25(3), these officials will be held responsible not as superiors but for their participation in the committed crimes. It is evident that, given the unitary nature of the crime in question, which was directly committed by subordinates, it is no longer possible to simultaneously convict the mentioned officials under Article 28 of the Statute. This has also been confirmed in the Court's practice in the cases of Katanga, Ngudjolo, and Bemba for crimes committed in the Central African Republic.

This article concludes that superior liability is a type of liability arising from the act of another due to the omission of an act caused by the negligence of the commander or superior. The specific sense of superior liability is inserted in Article 28 of the Court's statutes. The necessary elements to establish the particular responsibility of a commander include the existence of a subordinate relationship between the accused (commander) and the direct perpetrator of the crime; The accused, as a superior, knew or had reason to know that their subordinate (the direct perpetrator) was committing or had

committed a crime; the accused, as a superior, has refused to take necessary and conventional measures to prevent or punish crimes committed by subordinates.

The specific type of command responsibility encompasses various kinds of involvement that a commander may have in crimes committed by their subordinates. Some of these cases refer to the commander's involvement in preventing the commission of a crime, while other cases refer to the commander's participation after the crime has been committed. Collecting this wide range of the commander's responsibilities under one title poses a problem in verifying the nature of the commander's responsibility. The issue is whether, in the first case, there is a need to prove the causal relationship between the committed crime and the commander's omission. The jurisprudence of the Court rejects the need to prove the causal relationship and considers the mere existence of a relationship to be sufficient. Suppose the causal relationship and significant influence of the commander in the committed crimes are proven. In that case, they are recognized as an accomplice or aider (accessory) in the crimes committed by the responsible officers. In fact, this condition of causality can delineate the boundary between superior responsibility under the forms mentioned in Article 25(3) and Article 28 of the Rome Statute. Given the level of control and authority that Netanyahu, as the Prime Minister of Israel, and Gallant, as the Israeli Defense Minister, had in planning and carrying out actions during the Gaza war, it is doubtful that the responsibility of these high-ranking Israeli officials would be established solely as superiors due to their omissions. Such an impact can at least be observed in the case of Putin regarding the forced transfer of Ukrainian children.

5. Selection of References

Ana Srovin Coralli and Chiara Gabriele, (May 10, 2023), Failure to Act of Mr Putin: “Liability by Omission”, EJIL: Talk.

Cryer, Robert & et al, (2010), *An Introduction to International Criminal Law and Procedure* (second Ed). New York: Cambridge University Press.

<https://www.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule153> Situation in Ukraine: ICC Judges issue arrest warrants against Sergei Kuzhugetovich Shoigu and Valery Vasilyevich Gerasimov 25 June 2024.

ICRC, IHL Databases International Humanitarian Law Databases, Rule 153, Command Responsibility for Failure to Prevent, Repress or Report War Crimes, available at: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule153>

Prosecutor v. Tihomir Blaskic, (3 March 2000) Trial Chamber, Judgment, Case No. IT-95-14-T

Prosecutor v. Tihomir Blaskic,(29 July 2004), Appeal Chamber, Judgment, Case No.: IT-95-14-A.

Situation in the Central African Republic II, In the Case of the Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngaïssona, (14 May 2020), Pre-trial Chamber II, No. ICC-01/14-01/18.

Situation in the Central African Republic in the Case of the Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Trial Chamber III, 21 March 2016(Case No. ICC-01/05-01/08.

Sobhani, Mahin (2018) »Examining the commander's responsibility in international criminal law«, Encyclopedia of Criminal Science, Hoesien Najafi Abrahandi, Bonyad Hoghoghi Mizan. 735_763. [In Persian]

The Prosecutor v. Pavle Strugar, (31 January 2005), Trial Chamber II, Case No. IT-01-42-T.

Citation:

Ghorbani Darzi Mahaleh, A & Sobhani, M & Janipour, M & Nazarinejad, MR(2025&2026), “Review of the Nature and Elements of Superior Responsibility in the Statute of the International Criminal Court with Emphasis on the Court's Jurisprudence in the Cases of Ukraine and Palestine.”, **Criminal Law Research**, 16(32), pp. 137-150. DOI: 10.22124/jol.2025.29622.2562

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ماهیت و ارکان مسئولیت مافوق در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی با تأکید بر رویه قضایی دیوان در پرونده‌های اوکراین و فلسطین

۱- افسانه قربانی درزی محله ^{ID}

دانشجوی دکتری گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.

۲- مهین سبحانی* ^{ID}

استادیار، گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. (نویسنده مسئول)

✉ m_sobhani@guilan.ac.ir

۳- مجتبی جانی پور ^{ID}

دانشیار، گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

۴- محمدرضا نظری نژاد ^{ID}

استادیار، گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵

چکیده:

یکی از اشکال مسئولیت کیفری در جرایم بین‌المللی، مسئولیت مافوق مندرج در ماده ۲۸ اساسنامه دیوان است که شامل مقام‌های نظامی و غیرنظامی می‌شود. با صدور کیفرخواست علیه مقام‌های عالی‌رتبه نظامی و غیرنظامی در پرونده‌های اوکراین و فلسطین توسط دیوان کیفری بین‌المللی با استناد به مواد ۲۵ و یا ۲۸ اساسنامه دیوان، این پرسش مطرح می‌گردد تحت چه شرایطی یک مافوق با وجود اشکال متنوع مسئولیت مقرر در ماده ۲۵، به موجب ماده ۲۸ دارای مسئولیت کیفری بین‌المللی شناخته می‌شود؟ این مقاله با روش توصیفی تحلیلی ضمن بررسی اساسنامه و رویه قضایی دادگاه‌های کیفری بین‌المللی نتیجه گرفته است که مسئولیت مافوق به معنای خاص، محدود به حالتی است که مافوق تعهد به کنترل مأموران خود را به درستی ایفا نمی‌نماید، در نتیجه به دلیل ترک فعلش و منوط به عدم اثبات سایر اشکال مسئولیت مندرج در ماده ۲۵، واجد مسئولیت کیفری بین‌المللی شناخته خواهد شد.

واژگان کلیدی: فرمانده، کنترل مؤثر، دیوان کیفری بین‌المللی، پرونده اوکراین، پرونده فلسطین.

«این مقاله برگرفته از رساله دکتری دانشجو افسانه قربانی درزی محله تحت عنوان بررسی اشکال مسئولیت کیفری ناشی از همکاری در ارتکاب جرم در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی با راهنمایی دکتر مهین سبحانی و مشاوره دکتر مجتبی جانی‌پور و دکتر محمدرضا نظری‌نژاد در دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل می‌باشد.»

مقدمه

در ۱۷ مارس ۲۰۲۳، دیوان کیفری بین‌المللی (زین پس؛ دیوان) قرار بازداشتی علیه ولادیمیر پوتین صادر نمود که وی را متهم به اخراج و انتقال غیرقانونی کودکان به موجب بندهای ماده ۸ اساسنامه از مناطق اشغالی اوکراین به فدراسیون روسیه طی بازه زمانی از ۲۴ فوریه ۲۰۲۲ به بعد نمود. مسئولیت کیفری فردی پوتین طبق کیفرخواست صادره، ارتکاب جرایم موضوع اتهام منفرداً، مجتمعاً یا از طریق دیگران به موجب ماده ۲۵، و یا به‌عنوان فرمانده به موجب ماده ۲۸ اساسنامه است. همچنین دادستان دیوان طی کیفرخواستی بنیامین نتانیاهو و گالانت (وزیر جنگ وقت اسرائیل) را به‌دلیل نقش اساسی آن‌ها در ارایه یک طرح مشترک به منظور استفاده از گرسنگی دادن و سایر اعمال خشونت‌بار علیه جمعیت غیرنظامی غزه به‌عنوان سلاحی جهت نابودی حماس و تضمین بازگشت گروگان‌ها و اعمال مجازات دسته‌جمعی نسبت به غیرنظامیان غزه، به استناد مواد ۲۵ و یا ۲۸ اساسنامه متهم می‌نماید.

بعد از صدور کیفرخواست دیوان کیفری بین‌المللی علیه سران نظامی و غیرنظامی روسیه و اسرائیل در پرونده‌های اوکراین و فلسطین با استناد به مواد ۲۵ و یا ۲۸ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی، این پرسش مطرح می‌گردد که نقش و جایگاه سران روسیه و اسرائیل در جرایم ارتكابی در اوکراین و فلسطین چه بوده که دیوان با استناد به دو ماده اساسنامه خود و با استفاده از یک حالت گزینشی به دنبال احراز مسئولیت این افراد بوده است؟

این در حالی است که به موجب بندهای مختلف ماده ۲۵ (۳) اساسنامه دیوان به اشکال متنوع مسئولیت کیفری فردی پرداخته شده است و طی آن افرادی که الف) منفرداً، مجتمعاً و یا از طریق دیگری؛ ب) دستور، تشجیع^۱ و یا ترغیب^۲ به ارتکاب جرم...؛ ج) ... کمک مادی و معنوی و یا تسهیل به ارتکاب جرم...؛ د) یا از هر طریق دیگری در ارتکاب یا شروع به ارتکاب جرم از طریق گروهی از افراد با یک طرح مشترک مشارکت داشته باشند، واجد مسئولیت کیفری بین‌المللی شناخته می‌شوند. بنابراین با ادعای اینکه ماده ۲۵ اساسنامه به‌صورت کامل مسئولیت کیفری بین‌المللی تصریح نموده و حتی در بند (د) با استناد به عبارت «از هر طریق دیگری» راه را برای فرار از مسئولیت کیفری مسدود نموده است، چرا در ماده ۲۸ اساسنامه به مسئولیت مافوق تصریح شده و دادستانی در جدیدترین کیفرخواست‌های صادره علیه مقام‌های عالی‌رتبه دو کشور مذکور از ادبیاتی گزینشی استفاده نموده است؟ به موجب ماده ۲۸ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی: «... ۱. یک فرمانده نظامی یا شخصی که به‌طور مؤثری به‌عنوان فرمانده نظامی عمل می‌کرده باید از نظر کیفری برای جرایم تحت صلاحیت دیوان که توسط نیروهای تحت فرماندهی یا کنترل مؤثر وی، یا اقتدار و کنترل مؤثر وی در عمل، در نتیجه قصور در اجرای کنترل درستش بر چنین نیروهایی ارتکاب یافته مسئول شناخته شود در جایی که:

الف) فرمانده نظامی یا آن شخص یا می‌دانسته یا به‌دلیل شرایط زمان ارتکاب، باید می‌دانسته که نیروها در حال ارتکاب و یا در شرف ارتکاب چنین جرایمی هستند؛ و

ب) فرمانده نظامی یا آن شخص از اتخاذ تمام تدابیر لازم و متعارف در حیطه اختیاراتش برای جلوگیری یا سرکوب ارتکاب چنین جرایمی و یا تسلیم موضوع به مقام‌های ذی‌صلاح جهت تحقیق و تعقیب خودداری کرده است.

۲. در روابط مافوق و مادونی که موضوع پاراگراف اول نیست، یک مافوق باید از نظر کیفری برای جرایم تحت صلاحیت دیوان که توسط نیروهای مادون تحت اقتدار یا کنترل مؤثر وی، در نتیجه قصور وی از اعمال کنترل درست بر چنین نیروهایی ارتکاب یافته‌اند مسئول شناخته شود، در جایی که:

الف) مافوق یا می‌دانسته، یا آگاهانه اطلاعاتی که به وضوح بیانگر این بوده که نیروهای مادون در حال ارتکاب یا در شرف ارتکاب چنین جرایمی هستند را نادیده می‌انگارد؛

ب) جرایم در ارتباط با فعالیت‌هایی است که تحت مسئولیت و کنترل مؤثر مافوق است؛ و

ج) مافوق از اتخاذ تمام تدابیر لازم و متعارف در حیطة اختیاراتش جهت جلوگیری یا سرکوب ارتکاب این جرایم یا تسلیم موضوع به مقام‌های ذی‌صلاح برای تحقیق و تعقیب خودداری می‌نماید».

تفکیکی که در اشکال مسؤلیت کیفری در اساسنامه دادگاه‌های کیفری بین‌المللی برای یوگسلاوی سابق (زین پس؛ دادگاه یوگسلاوی) در ماده ۷(۱) و ۷(۳) و سایر دادگاه‌های کیفری بین‌المللی نسل جدید هم رعایت شده است.

در رابطه با ضرورت پیش‌بینی مسؤلیت مافوق لازم به ذکر است که شدیدترین جنایات بین‌المللی به دستور فرماندهان و سران کشورها، با مشارکت مستقیم و غیرمستقیم و در برخی موارد با کوتاهی آنان از لحاظ نظارت نسبت به جلوگیری یا مجازات زبردستان خود، ارتکاب می‌یابند. مسؤلیت فرمانده^۱ دکترین خاص حقوق کیفری بین‌المللی است. این یک شکل موسع از مسؤلیت است که به دلیل امتیازات خاص و اقتدار و مسؤلیت‌هایی که فرمانده دارد، توجیه می‌گردد (Cryer & et. al., 2010:260-26). در حقیقت، هدف اساسی از شکل‌گیری دکترین مسؤلیت مافوق به جهت ارتکاب رفتارهای غیرانسانی نیروهای تحت امر خود در حقوق بین‌الملل کیفری، تضمین این مهم است که آن‌ها برای جلوگیری از ارتکاب جرم، به سرکوب، مجازات و گزارش‌دهی آن بپردازند (Salahi, 2016:255).

در رابطه با مسؤلیت فرمانده لازم به توضیح است که اگرچه این تئوری اصولاً منشأ نظامی دارد، اما در خصوص رهبران غیرنظامی نیز اعمال شده است. در نتیجه، اساسنامه دیوان در ماده ۲۸ پذیرفت که تئوری مسؤلیت فرمانده در خصوص مقامات و فرماندهان غیرنظامی نیز قابل اعمال است (Barzegar et al, 2023:544). اما در تمام اشکال مسؤلیت مافوق در ماده ۲۸ اساسنامه دیوان آنچه مشهود است این که مافوق به دلیل انفعال در جلوگیری از ارتکاب جرم و گزارش و مجازات کردن مأموران با مسؤلیت مواجه می‌گردد که وجه تمایز ماده ۲۸ از ماده ۲۵ اساسنامه دیوان است؛ وجه تمایزی که می‌تواند راهگشای پاسخ به پرسش اصلی در چرایی حالت گزینشی کیفرخواست صادره علیه سران روسیه و اسرائیل باشد. آنچه که این تحقیق را متمایز از پژوهش‌های پیشین می‌نماید در واکاوی این مسأله است: در صورتی که فرمانده به یکی از اشکال مقرر در ماده ۲۵ اساسنامه در ارتکاب جرم توسط مأمورانش نقش فعالی داشته باشد، آیا باز هم می‌توان به سراغ ماده ۲۸ اساسنامه دیوان رفت؟ به منظور پاسخ به سؤال‌های فوق ضمن بررسی اساسنامه دیوان، سعی بر این قرار خواهد گرفت که با واکاوی رویه قضایی بین‌المللی ابتدا به تبیین ماهیت مسؤلیت فرمانده و رابطه آن با سایر اشکال مسؤلیت مندرج در ماده ۲۵ پرداخته شود و سپس ارکان و انواع مسؤلیت مافوق موضوع بحث قرار گیرد.

۱. ماهیت مسؤلیت فرمانده

ماهیت مسؤلیت منتسب به فرمانده بسیار مناقشه برانگیز است. این نظر که مسؤلیت فرمانده شکلی از مشارکت است با انتقادهای اساسی مواجه است، زیرا اساس این نوع مسؤلیت، به دلیل غفلت فرمانده در اتخاذ اقدامات پیش‌گیرانه و جبرانی در رابطه با جرم ارتكابی توسط دیگری است؛ چنین غفلتی موجب مشارکت فرمانده در جرم ارتكابی توسط دیگری نمی‌گردد (Prosecutor v. (Hadzihasanovic, 2008:33).

مسؤلیت کیفری فرمانده ممکن است ناشی از فعل مثبت فرمانده باشد، که بعضاً به‌عنوان مسؤلیت مستقیم فرمانده ناشی از دستور مندرج در ماده ۲۵ اساسنامه شناخته می‌شود، یا به دلیل ترک فعل فرمانده، که بعضاً به‌عنوان مسؤلیت غیرمستقیم فرمانده یا مسؤلیت فرمانده به معنای خاص شناخته می‌شود. بنابراین، فرمانده نه تنها به دلیل ارتکاب از طریق دیگری، دست‌ور دادن^۲، تحریک کردن^۳ یا برنامه‌ریزی نمودن^۴ جرایم ارتكابی مأمورانش مسؤلیت کیفری خواهد داشت، بلکه به دلیل قصور در اتخاذ تدابیر

۱. دو اصطلاح مسؤلیت فرمانده (Command Responsibility) و مسؤلیت مافوق (Superior Responsibility) به تبعیت از رأی دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی در پرونده سلیبیسی در عمل مترادف هم هستند.

2. Ordered
3. Instigated
4. Planning

لازم برای جلوگیری یا مجازات جرایم ارتكابی مأمورانش هم مسئولیت کیفری خواهد داشت (Prosecutor v. Delalic, 1998:333-334). در واقع نوع اول اصلاً مسئولیت فرمانده به معنای خاص قلمداد نمی‌گردد، بلکه نوعی مشارکت و یا معاونت در جرم ارتكابی محسوب می‌شود.

به نظر می‌رسد مسئولیت فرماندهان و مقام‌های مافوق همانند حقوق داخلی، نوع خاصی از مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر است که به دلیل تقصیر و ترک فعل فرمانده در انجام وظایف قانونی‌اش متوجه وی شده است (Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngaissona, 2020: 58). مؤید این امر اختصاص این بخش از مسئولیت در ماده ۲۸ اساسنامه دیوان بوده در حالی که مصادیق مشارکت، همکاری و مساعدت در ارتكاب جرم در ماده ۲۵ اساسنامه تدوین گردیده است (Sobhani, 2018:737).

۱.۱ رابطه با سایر اشکال مسئولیت کیفری بین‌المللی

طبق رویه قضایی دیوان در حالی که در یک پرونده هر دو امکان محکومیت به استناد مواد ۲۵(۳) و ۲۸ وجود دارد، دیوان در صورتی متهم را به استناد ماده ۲۸ محکوم خواهد نمود که دلایل محکمی برای محکومیت متهم به استناد ماده ۲۵(۳) وجود نداشته باشد. جایی که دادستان در کیفرخواست صادره علیه بمبا گومبو بدو وی را به‌عنوان شریک طبق ماده ۲۵(۳) (ای) و در غیراین صورت به‌عنوان فرمانده نظامی و یا شخصی که به‌عنوان فرمانده نظامی یا مافوق طبق ماده ۲۸ (ای) یا (بی) در ارتكاب جنایات علیه بشریت و جنایات جنگی عمل کرده است، متهم نمود (Prosecutor v. Bemba, 2016:6). در نتیجه گرچه دیوان در ابتدا اظهار می‌دارد که مسئولیت فرمانده طبق ماده ۲۸ اساسنامه شکل خفیف‌تر و یا شدیدتر مسئولیت نیست، اما در عمل خود را پایبند سلسله‌مراتب بین ماده ۲۵(۳) و ماده ۲۸ اساسنامه می‌داند (Prosecutor v. Katanga, 2008, para. 471).

چنین نتیجه‌گیری هم‌سو با رویه دادگاه یوگسلاوی نیز می‌باشد. شعبه تجدیدنظر دادگاه یوگسلاوی اعلام نمود که در پرونده‌هایی که اعمال هم‌زمان هر دو بند ماده ۷(۱) و ۷(۳) امکان‌پذیر است، با توجه به این که ارکان مسئولیت طبق شق اخیر (مسئولیت فرمانده) هم‌زمان با شق اول اثبات شده است، دادگاه باید مناسب‌ترین عنوان مسئولیت را برای متهم احراز نماید (Prosecutor v. Galic, 2006:186).

شعبه بدوی دادگاه یوگسلاوی در پرونده بلاسکیچ اعلام می‌دارد که این غیرمنطقی است که یک فرمانده از نظر کیفری برای برنامه‌ریزی، تحریک یا دستور ارتكاب جرایم محکوم گردد، و در همان زمان به اتهام جلوگیری از ارتكاب جرایم و مجازات جرایم ارتكابی مأمورانش هم محکوم گردد (Prosecutor v. Blaskic, 2000, para: 337-339). بنابراین از نظر دادگاه یوگسلاوی نیز در صورتی که امکان محکومیت به‌عنوان شریک یا معاون برای فرمانده وجود داشته باشد، دیگر به مسئولیت فرمانده استناد نمی‌گردد. شعبه تجدیدنظر در پرونده بلاسکیچ اعلام می‌دارد که مواد ۷(۱) و ۷(۳) اساسنامه دلالت بر اشکال متمایز مسئولیت کیفری دارند. اما در رابطه با یک اتهام خاص، امکان محکومیت متهم تحت هر دو شکل از مسئولیت وجود ندارد. در جایی که ارکان هر دو شکل مسئولیت وجود داشته باشد، دادگاه باید متهم را بر اساس ماده ۷(۱) در قالب یکی از اشکال مشارکت و یا معاونت محکوم نماید (Prosecutor v. Blaskic, 2004:91-93). مشابه این استدلال توسط دادگاه تجدیدنظر در پرونده کوردیچ و سرکز عیناً تکرار و تأیید شده است (Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Cerkez, 2004:34).

در پرونده کرسیتیچ، شعبه بدوی اعلام می‌دارد جایی که یک فرمانده در ارتكاب جرم به واسطه مأمورانش از طریق برنامه‌ریزی، تحریک کردن یا دستور دادن مشارکت می‌نمایند، هرشکلی از مسئولیت طبق ماده ۷(۳) در ماده ۷(۱) ادغام می‌گردد. همین استدلال نسبت به فرمانده‌ای که به استناد اقدامات مجرمانه مشترک به واسطه ارتكاب رکن مادی جرم توسط مأمورانش واجد مسئولیت کیفری شناخته می‌شود، اعمال می‌گردد (Prosecutor v. Krstic, 2001: 65). در واقع دادگاه یوگسلاوی تأیید می‌نماید که در دو راهی احراز مسئولیت طبق مواد ۷(۱) و ۷(۳) باید اولویت به ماده ۷(۱) اعطا شود. البته بحث اصلی دو راهی بین اعمال دو شق از مسئولیت به دلیل رکن مادی مشترک در برخی صور مشارکت و مسئولیت فرمانده پدیدار می‌گردد.

در جایی که ترک فعل مافوق وی را در مظان مسئولیت مشارکت در ارتکاب جرایم بین‌المللی قرار می‌دهد. در نتیجه بحث بر اولویت دادن به یکی از صور مسئولیت نیست، بلکه آستانه مسئولیت مشارکت بالاتر از مسئولیت فرمانده است و در زمانی که ارکان مشارکت مافوق به دلیل ترک فعل وی اثبات می‌گردد، به طرق اولی مسئولیت وی به‌عنوان مافوق به دلیل ترک فعل اثبات شده است و دادگاه باید مسئولیت وی به دلیل مشارکت در جرم ارتكابی را احراز نماید.

در تمایز دیگر این که رکن مادی کمک مادی و معنوی متشکل از کمک مادی، تشویق یا حمایت اخلاقی است که تأثیر مهمی بر ارتکاب جرم داشته باشد که می‌تواند به واسطه ترک فعل هم رخ دهد. رکن معنوی مورد نیاز هم آگاهی از این است که این اعمال منجر به کمک به ارتکاب جرم می‌شوند. در این رابطه صرف حضور مافوق در صحنه جرم قرینه‌ای بر تشویق یا حمایت از جرم ارتكابی توسط مأمور است (Prosecutor v. Blaskic, 2000, para:284-287). این امر منطبق با رویه دیوان در پرونده کاتانگا است. در بررسی انواع رفتاری که منجر به احراز نقش مهم متهم در ارتکاب جرم توسط گروهی از افراد در قالب بند دی ماده ۲۵(۳) اساسنامه می‌شود، دیوان تأیید می‌نماید که نقش وی در ارتکاب جرم یا شیوه ارتکاب جرم به موجب فعل یا ترک فعل وی باید اثرگذار باشد (Prosecutor v. Katanga, 2014. Para.1632). در غیراین صورت امکان ورود و احراز شرایط ماده ۲۸ توسط دیوان وجود خواهد داشت.

در اتهام وارده علیه پوتین و مقام‌های اسرائیلی احتمال بیشتری وجود دارد که متهمان بر اساس ماده ۲۵ اساسنامه دیوان محکوم شوند در صورتی که ادله حاکی از مشارکت فعال این مقام‌ها در دستور و یا برنامه‌ریزی و تسهیل ارتکاب جرم باشد. با توجه به اتهام وارده علیه پوتین در انتقال اجباری کودکان اوکراینی، به دلیل صدور دستور اعطای تابعیت روسیه به این کودکان از سوی پوتین، نمی‌توان نقش وی را در حد یک فرمانده قاصر تنزل داد. چنین دستوری مهر تأییدی بر عملکرد سربازان روس در اوکراین است. چنین عملکردی نه سکوت بلکه بیانگر فعل مثبت مافوق در مشارکت در جرم ارتكابی سربازان است. مقامات اوکراینی ادعا می‌کنند که حدود ۱۹ هزار کودک اوکراینی در طول جنگ روسیه از این کشور ربوده و به روسیه منتقل شده‌اند و احتمالاً موضوع احکام اعطای تابعیت پوتین جهت تسهیل فرآیند فرزندخواندگی آن‌ها در روسیه قرار گرفته‌اند.^۱

۲.۱. مسؤلیت ناشی از ترک فعل

هرگاه مافوق در ارتکاب جرم از طریق ترک فعل، به شکلی که تسهیل کننده یا تشویق به ارتکاب آن محسوب می‌شود، مشارکت داشته باشد، نظریه مناسب‌تر آن است که دادستانی آن را یک ارتکاب جرم از طریق ترک فعل در نظر گیرد و یا آن را به‌عنوان مسؤلیت ناشی از معاونت از طریق ترک فعل محسوب نماید. بنابراین، چنین شخصی باید به‌عنوان شریک یا حداقل معاون به دلیل قصور در انجام عمل متهم گردد (Prosecutor v. Kvočka et al, 2005, para. 104). از آنجا که در ارکان مادی فاعل معنوی و معاون، ترک فعل نیز می‌تواند رکن مادی مسؤلیت این دو شق از مسؤلیت کیفری بین‌المللی تلقی گردد؛ (Sobhani & Bagheri, 2021:134) در صورتی که ترک فعل به حدی از اعتبار برخوردار باشد که نشان از کنترل بر جرم ارتكابی (در مورد فاعل معنوی) و یا تأثیر مهم بر جرم ارتكابی (در مورد معاون) داشته باشد (Ghorbani Darzimahaleh & Sobhani, 2024:116). برای مثال شخصی که فعل یا ترک فعلی را برنامه‌ریزی می‌نماید با اطلاع از احتمال زیاد ارتکاب جرم در پی اجرای برنامه، رکن معنوی لازم برای احراز مسؤلیت برای برنامه‌ریزی به موجب ماده (۱) ۷ اساسنامه دادگاه یوگسلاوی را دارد. برنامه‌ریزی با چنین اطلاعی به منزله ارتکاب جرم تلقی می‌شود (Prosecutor v. Ante Gotovina, 2011: 1957).

1. <https://kyivindependent.com/lubinets-putins-jan-4-decree-will-facilitate-granting-russian-citizenship-to-deported-ukrainian-children/?form=MG0AV3> (Last visited 2/13/2025)

در مقابل در مسئولیت مافوق شاهد چنین شرایطی برای اثبات مسئولیت نیستیم. مسئولیت مافوق به موجب بند ۳ ماده ۷ اساسنامه دادگاه یوگسلاوی و یا ماده ۲۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری به حالتی اشاره دارد که ترک فعل وی بدون قصد و اراده کمک به ارتکاب جرم و نه از باب برنامه‌ریزی یا دستور، بلکه صرفاً به دلیل بی‌مبالاتی و بی‌احتیاطی بوده در حالی که علم و آگاهی از احتمال ارتکاب جرم توسط نیروهایش داشته است (Zamani & Askarirad, 2020: 83) (Strugar, 2005: 355-356 and 446).^۱

با وجود این، برخی این دو راهی بین مسئولیت فرمانده از باب مشارکت و یا معاونت به استناد ماده ۲۵ اساسنامه از یک طرف و مسئولیت فرمانده به معنای خاص ماده ۲۸ از طرف دیگر را رد می‌نمایند و معتقدند که در اغلب موارد کوتاهی و مسامحه فرماندهان در تحقیق بیشتر درباره جرایم ارتكابی مأموران، از سوی مراجع رسیدگی کننده نادیده گرفته می‌شود و این فرماندهان از مسئولیت مبری می‌شوند که با فلسفه وجودی مسئولیت فرمانده در بازدارندگی از جرایم ارتكابی مأموران در تعارض است. این عده با انتقاد از دو راهی بین مسئولیت مستقیم فرمانده و مسئولیت غیرمستقیم فرمانده به معنای خاص، معتقدند که شاید در عالم تئوری بتوان بین مسامحه، تحمل و سکوت عامدانه فرمانده نسبت به جرایم ارتكابی مأموران از یک طرف و مسامحه، تحمل و سکوت ناآگاهانه فرمانده نسبت به جرایم ارتكابی مأموران تفکیک قایل شد، اما در واقعیت این تفکیک به این سهولت امکان‌پذیر نمی‌باشد. از آنجا که فرماندهان برای تهییج نظامیان جهت حصول بهترین نتایج ممکن در میدان جنگ هیچ‌گاه از دستورات مستقیم استفاده نمی‌نمایند، بلکه شواهد متعددی وجود دارد که فرماندهان آلمان نازی در جنگ جهانی دوم، هیتلر در نسل‌کشی روآندا و سران آمریکا در جنگ عراق و افغانستان به منظور تشویق نظامیان خود از الفاظ و عباراتی برای تحقیر اتباع دشمن و ایجاد اتحاد و انگیزه بیشتر در بین سربازان خود استفاده کردند که مهر تأیید ارتكاب جنایات جنگی از جمله شکنجه، قتل و نابودسازی توسط سربازان تلقی گردید (Fellmeth and Crawford, 2022: 1248-1252). در نتیجه تمام این شواهد باید در جهت احراز مسئولیت فرماندهان از باب ماده ۲۵ مورد توجه دیوان قرار گیرد.

در پرونده اوکراین نزد دیوان، شعبه مقدماتی باید ملاحظه نماید که آیا پوتین بر ارتكاب جرایم موضوع اتهام تأثیر مستقیم یا مهم داشته است یا خیر و مسئولیت فرمانده باید تنها به‌عنوان آخرین راه‌حل در اتهام‌های پوتین مورد لحاظ قرار گیرد. این در حالی است که پوتین علناً از سیاست اخراج و انتقال اجباری کودکان اوکراینی دفاع کرده است و از زمان آغاز این جرایم از تمام جزئیات آن نه تنها آگاه بوده،^۲ بلکه در جهت تسهیل آن اقدامات ایجابی همچون صدور فرمان تابعیت برای این کودکان انجام داده است. موضوع اتهام بنیامین نتانیاهو و گالانت (وزیر جنگ وقت اسرائیل) ایفای نقش اساسی در ارایه یک طرح مشترک به منظور استفاده از گرسنگی دادن و سایر اعمال خشونت‌بار علیه جمعیت غیرنظامی غزه به‌عنوان سلاحی جهت نابودی حماس و تضمین بازگشت گروگان‌ها و اعمال مجازات دسته‌جمعی نسبت به غیرنظامیان غزه بوده است؛ امری که بارها در سخنرانی‌های نتانیاهو و گالانت مورد تأکید و توسط دادستان دیوان هم مورد تأیید قرار گرفته است.^۳

۱. در رابطه با اتهام‌های متهم استراگر نسبت به اعمال ارتكابی در ۶ دسامبر ۱۹۹۱، شعبه بدوی دادگاه یوگسلاوی اعلام نمود که متهم از خطر ارتكاب جرم توسط نیروهای تحت فرماندهی‌اش آگاه بوده است. در حالی که ادله موجود حاکی از آن نیست که متهم تمام تدابیر لازم و متعارف را برای تضمین این که حمله غیرقانونی به شهر صورت نمی‌گیرد، اتخاذ نموده باشد. البته در عین حال ادله حاکی از انفعال کامل متهم نیز نمی‌باشد. به ویژه آنکه متهم یک دستور آتش‌بس صادر نموده بود اما ادله حاکی از آن است که این دستور به تمام نیروهای درگیر در حمله ۶ دسامبر اطلاع داده نشده بود. همچنین بعد از حمله ۶ دسامبر، متهم جهت تحقیق از جرایم ارتكابی و مجازات عاملان جرایم ارتكابی در این حمله اقدامی صورت نداد. دادگاه بدوی در این رابطه به اقناع نرسید که چنین رفتاری بعد از ارتكاب جرم می‌تواند تأثیر مهم و مستقیم بر ارتكاب جرایم داشته باشد. در واقع متهم تلاش هرچند ناکافی برای متوقف کردن آتش‌افروزی عاملان جرایم ارتكابی انجام داده است که چنین ترک فعلی نمی‌تواند رکن مادی کمک مادی و معنوی به ارتكاب جرم باشد، بلکه از نظر دادگاه بدوی قصور متهم در اتخاذ تدابیر مؤثرتر برای متوقف کردن حملات به مناطق مسکونی می‌تواند در چارچوب مسئولیت فرمانده طبق ماده ۷ (۳) اساسنامه دادگاه یوگسلاوی قرار گیرد.

2. Ana Srovin Coralli and Chiara Gabriele, Failure to Act of Mr Putin: Liability by Omission, May 10, 2023, EJIL: Talk.

3. <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-khan-kc-cairo-situation-state-palestine-and-israel> (Last visited 2/24/2025)

هنگامی که یک مافوق فراتر از نقشش به عنوان یک فرمانده از جرایم ارتكابی توسط مأمورانش حمایت می‌نماید، یک بعد از ذهن مجرمانه را اثبات می‌نماید، وی باید برای شکلی از مسئولیت در نتیجه اعمالش محکوم گردد که به بهترین شکل بیانگر نقش وی در جرم ارتكابی باشد. در واقع، مسئولیت مافوق محدود به وضعیتی است که متهم با بی‌مبالاتی یا از روی سهل‌انگاری تکالیف نظارتی خود را نقض می‌نماید که در پرونده‌های فوق بسیار بعید به نظر می‌رسد.

۲. ارکان مسئولیت فرمانده به معنای خاص

رأی دادگاه یوگسلاوی در پرونده سلیبیسی اولین حکم یک دادگاه بین‌المللی است که به تبیین ارکان خاص مسئولیت فرمانده پرداخته است.^۱ مسئولیت فرمانده به معنای خاص ناظر بر دو شق است؛ یکی مسئولیت فرمانده به دلیل امتناع از پیشگیری از ارتكاب جرم که ناظر به نقض تکالیف فرمانده قبل از ارتكاب جرم است و دیگری مسئولیت فرمانده به دلیل خودداری از مجازات مأمور که ناظر به نقض تکالیف فرمانده بعد از ارتكاب جرم است (Sobhani, 2018: 750). پیش‌بینی این دو حلت از مسئولیت فرمانده در قالب یک ماده مورد انتقاد حقوقدانان واقع شده است، زیرا بین مافوقی که عمداً از ارتكاب جرم توسط زیردستش جلوگیری نمی‌نماید و مافوقی که صرفاً از مجازات کردن مأمور زیردست به دلیل ارتكاب جرم خودداری می‌نماید، تفکیکی قایل نشده است (Mirmohammad Sadeghi, 2004: 215). در پاسخ به این انتقاد باید اذعان نمود که مسئولیت مافوقی که عمداً از ارتكاب جرم توسط زیردستش جلوگیری نمی‌نماید را نمی‌توان ذیل مسئولیت مافوق به معنای خاص دانست، بلکه ذیل سایر اشکال مسئولیت اعم از مشارکت و یا معاونت قرار می‌گیرد. مسئولیت مافوق به معنای خاص واجد رکن معنوی خاص مبتنی بر بی‌مبالاتی و بی‌احتیاطی است.^۲

۲.۱. رابطه فرمانده و فرمانبر

رابطه فرمانده و فرمانبر به عنوان اصل محوری دکتترین مسئولیت فرماندهی در قبال جرم‌های زیردستان مطرح می‌شود، زیرا این سمت متهم در سلسله‌مراتب نسبت به مرتکب است که مبنای قانونی وظیفه‌ی مافوق را برای انجام دادن و مبنای منطقی مسئولیت او را در قبال قصور از انجام چنین کاری تشکیل می‌دهد. با وجود این، مخصصات جدید همواره به شکل جنگ بین نیروهای منظم نیستند. بنابراین دادگاه تجدیدنظر در پرونده سلیبیسی رأی خود را بر معیار کنترل مؤثر مبتنی نمود و آن را به عنوان «مکان واقعی فرمانده در جلوگیری یا مجازات رفتار مجرمانه تعریف نمود» (Celebici, 2001: 256). دیدگاهی که دیوان هم موافق آن است (Prosecutor v. Bemba, 2016: 414-416). عوامل دیگری که احتمالاً در احراز کنترل مؤثر تعیین‌کننده هستند، شامل توانایی تغییر ساختار فرماندهی و عزل و نصب و ارتقای افراد و توانایی لازم جهت آغاز یا خروج از جنگ است (Prosecutor v. Bemba, 2016: 417).

معیار همان «کنترل مؤثر»^۳ است، «بیدین معنا که او درجه‌ای از کنترل را بر (مأمورانش) ... اعمال می‌نماید که مشالبه کنترل فرماندهان نظامی است» (Oric, 2006: 308). در این جا هم، همان‌طور که ماده (۲) (ب) ۲۸ اساسنامه دیوان نشان می‌دهد، جرایم باید در حوزه مسئولیت‌های مقام غیرنظامی ارتكاب یافته باشند. بنابراین، «کنترل مؤثر» که به معنای توانایی مادی به منظور منع

1. Celebici Case: The Judgement of The Trial Chamber, Press Release available at: <http://www.icty.org/en/press/celebici-case-judgement-trial-chamber-zejnil-delalic-acquitted-zdravko-mucicsentenced-7-years>

۲. تنها تفکیک در رکن معنوی دو شکل از مسئولیت مافوق به معنای خاص در تفاوت رکن معنوی مافوق نظامی از غیرنظامی است. در حالی که مسئولیت مافوق نظامی منوط به آن است که نسبت به ارتكاب جرم از سوی زیردستان مطلع بوده یا باید اطلاع می‌داشته اما مافوق غیرنظامی باید می‌دانسته که افراد تحت اوامر او مرتکب جرم می‌شوند و یا از اطلاعاتی که به وضوح دلالت بر این امر داشته آگاهانه غمض عین کرده باشد. به عبارت دیگر، برای مسئول دانستن مقام نظامی صرف احراز آن چه که در نظر عرف مسامحه محسوب می‌شود، کفایت می‌نماید در حالی که در مورد مقام غیرنظامی، معیار سخت‌تری که همان اثبات علم واقعی یا علم اعتباری نسبت به موضوع است، به کارگرفته می‌شود (Mirmohammad Sadeghi, 2004: 217).

3. Effective Control.

یا مجازات کردن رفتار جنایی زبردست موردنظر تعریف شده است، آستانه‌ای را تشکیل می‌دهد تا به احراز وجود رابطه فرمانده و فرمانبر نایل شود. در نتیجه سمت شخص به‌عنوان بالاترین مقام اجرایی یک کشور در روسیه و اسرائیل و صلاحیت آن‌ها در صدور دستور جنگ، حمایت همه جانبه آن‌ها از اقدامات سربازانشان طی جنگ، و بی‌عملی آن‌ها در متوقف نمودن اعمال خشونت‌بار سربازان در انتقال اجباری کودکان، گرسنگی دادن اجباری و محاصره سرزمینی، همگی حاکی از موقعیت فرماندهی و کنترل مؤثر متهمان پرونده‌های فلسطین و اوکراین نزد دیوان است.

۲.۲. خودداری از انجام اقدامات لازم

جنبه بنیادین دکرترین مسئولیت مافوق این است که وی وظیفه دارد تا زبردستانش را کنترل کند و همه اقدامات و تدابیر عملی را برای تضمین رعایت قانون از سوی آنان به کار گیرد. قصور و کوتاهی از اتخاذ اقدامات و تدابیر ضروری و معقول به‌عنوان عنصر مادی جرم مبتنی بر این پیش فرض است که ابتدا باید یک وظیفه و الزام قانونی برای انجام عمل وجود داشته باشد. همان گونه که بند اول ماده ۲۶ پروتکل الحاقی اول مقرر داشته است این تکلیف هنگامی وجود دارد که شخص مکلف به انجام چنین کاری باشد. به علاوه، وظیفه انجام عمل هنگامی وجود دارد که شخص قدرت کنترل نسبت به دیگری را داشته باشد (Pourshariati et al, 2023:634).

امری که در پرونده «شویگو»^۱ و «گراسیمو»^۲ نزد دیوان مورد استناد قرار گرفت؛ به طوری که در احراز مسئولیت این افراد احراز گردد که آیا آن‌ها می‌توانستند اقدامات لازم را به منظور جلوگیری از ارتکاب جرم توسط زبردستان انجام دهند، اما با عدم اعمال کنترل صحیح بر زبردستان غیرنظامی و نظامی که مرتکب اعمال شده‌اند، اجازه ارتکاب این جرایم را داده‌اند؟^۳ این موضوع همچنین در قرار بازداشت اخیر سران حماس و اسرائیل که هم از باب طراحی و ترغیب به ارتکاب جرایم (ماده ۲۵) و هم از جنبه مسئولیت فرمانده (ماده ۲۸) تحت تعقیب قرار گرفتند، مورد توجه قرار گرفت (Prosecutor Karim A.A Khan KC, 2024:2-3).

دادستان دیوان در کیفرخواست صادره علیه بنیامین نتانیاهو و گالانت ادعا نمود که این دو متهم کنترل مؤثری بر مأمورانشان داشته و از جرایم ارتكابی مأموران خود آگاه بوده، اما اقدامات و تدابیر ضروری جهت جلوگیری و یا سرکوب این جرایم اتخاذ ننموده‌اند که این امر منجر به مسئولیت آنان به‌عنوان فرمانده می‌شود (Panel of Experts in International Law, 2024, Para. 23).

نقش اساسی این دو متهم با بیانیه‌های این مقامات و سایر مقام‌های اسرائیلی تأیید می‌گردد. این امر همچنین ماهیت سازمان‌یافته این جرایم و مشارکت متهمان در بالاترین سطوح دستگاه حاکمیتی اسرائیل با کنترل مؤثر بر مأموران و سایر ارگان‌های رهبری در کابینه جنگ اسرائیل را نشان می‌دهد که تمام تصمیمات کلیدی در جنگ از جمله ممنوع و محدود کردن کمک‌های بشردوستانه در آن اتخاذ شده است؛ امری که دلالت بر سیاست کلی فرماندهی اسرائیل و صدور دستور مبنی بر ارتکاب جرایم موضوع کیفرخواست از ناحیه این دو متهم را دارد. دادستانی همچنین بر این عقیده است که دلایل معقولی بر این اعتقاد وجود دارد که متهمان می‌توانند به‌عنوان فرمانده مسئول شناخته شوند با توجه به آگاهی و اطلاع آن‌ها از جرایم ارتكابی و واقعیت اینکه هیچ اقدامی جهت جلوگیری و یا سرکوب مرتکبان این جرایم صورت نداده‌اند (Ibid, Para. 33). لازم به ذکر است که حتی بی‌عملی و سکوت متهمان در این جنگ هم می‌تولند به معنای تشویق و تأیید عملکرد نظامیان برای استمرار ارتکاب اعمال خشونت‌بار موضوع اتهام و در نتیجه اثبات مسئولیت از باب مشارکت و یا معاونت مندرج در ماده ۲۵ و نه ۲۸ باشد.

1. Shoigu

2. Gerasimov

3. <https:// Situation in Ukraine: ICC Judges issue arrest warrants against Sergei Kuzhugetovich Shoigu and Valery Vasilyevich Gerasimov 25 June 2024>.

همچنین دیوان در قرار بازداشت مورخ ۱۷ مارس ۲۰۲۳ علیه ولادیمیر پوتین ادعا نمود که از آنجا که پوتین جرایم ارتكابی را منفرداً و مباحثراً مرتکب نشده است، قاعداً برای احراز مسؤلیت وی باید از سه شکل دیگر مسؤلیت مندرج در اساسنامه دیوان استفاده نمود؛ ارتكاب جرم از طریق دیگری؛ ارتكاب جرم از طریق صدور دستور؛ مسؤلیت مافوق (McDougall, 2023:226). علاوه بر مشارکت مستقیم، شعبه مقدماتی دوم دلایلی ارایه نمود که پوتین برای جرایم ارتكابی به موجب ماده ۲۸(بی) اساسنامه نیز مسؤل شناخته می‌شود. تصمیم صادره به اشکال مختلف مسؤلیت برای متهم استناد می‌نماید که این امر راه را برای شعبه بدوی در انتخاب شکل مسؤلیت باز می‌گذارد. با ملاحظه محرمانه بودن قرار بازداشت صادره، این که چطور دادستانی و شعبه مقدماتی در اشکال مسؤلیت برای پوتین به نتیجه رسیدند، می‌تواند چندین فرض را ایجاد نماید؛ با وجود این، این که دیوان به هر دو شکل ارتكاب و مسؤلیت فرمانده برای جنایت جنگی اخراج و انتقال اجباری کودکان استناد نموده در این واقعیت نهفته است که حداقل بخشی از مسؤلیت پوتین به دلیل ترک فعل وی است. بدیهی است که در این پرونده نیز همانند پرونده سران اسرائیل در صورت وجود ادله کافی در احراز مسؤلیت به استناد ماده ۲۵ دیگر وجهی برای استناد به ماده ۲۸ و مسؤلیت فرمانده وجود نخواهد داشت.

در پرونده رسیدگی به اتهام‌های یکاتوم و انگایسون^۱ در رابطه با جرایم ارتكابی در آفریقای مرکزی، یکاتوم متهم شد که به موجب ماده ۲۵(۳)(ای) برای ارتكاب جرایم مباحثراً یا مجتمعاً با دیگری، ماده ۲۵(۳)(بی) برای دستور دادن، مشاوره دادن، یا تحریک کردن به ارتكاب جرم، ماده ۲۵(۳)(سی) برای کمک مادی و معنوی و ماده ۲۵(۳)(دی) به دلیل تسهیل ارتكاب جرم توسط گروه یکاتوم از هر طریق دیگری و ماده ۲۸ (ای) به عنوان فرمانده نظامی به دلیل قصور در جلوگیری یا مجازات ارتكاب این جرایم، تحت تعقیب قرار می‌گیرد (Chaitidou, 2021: 54). در نهایت، دیوان بعد از بررسی ادله موجود در پرونده یکاتوم، استناد به ماده ۲۸(ای) اساسنامه را با این استدلال رد می‌نماید که وقایع و ادله موجود مسؤلیت متهم را به عنوان یک مرتکب جرایم موضوع اتهام و نه فرمانده قاصر در جلوگیری و مجازات جرایم ارتكابی اثبات می‌نماید (Ibid: 55). در واقع رویه دیوان حاکی از آن است که گرچه دادستانی با استناد به هر دو ماده ۲۵ و ۲۸ اساسنامه راه را برای شعب رسیدگی کننده در استناد به هر کدام از اشکال مسؤلیت کیفری باز می‌گذارد، اما در نهایت در صورتی که ادله کافی جهت اثبات مسؤلیت به استناد ماده ۲۵ اساسنامه دیوان وجود داشته باشد، استناد به ماده ۲۸ مرتفع می‌گردد. امری که حاکی از اثبات تفسیر سلسله‌مراتبی از دو ماده موجود است. دیوان، اقدامات مقتضی جهت ایفای تکلیف فرمانده را شامل موارد ذیل دانسته است: «(۱) تضمین این که به نیروها به اندازه کافی آموزش قواعد حقوق بشردوستانه داده شده باشد؛ (۲) تضمین ارائه گزارش مبنی بر این که عملیات نظامی منطبق بر حقوق بین‌الملل اجرا شده باشد؛ (۳) صدور دستورالعمل‌هایی با هدف انطباق عملکرد با قواعد جنگ؛ (۴) اتخاذ تدابیر انتظامی جهت پیشگیری از ارتكاب جرایم توسط قوای مسلح تحت فرماندهی مقام مافوق» (Prosecutor v. Bemba, 2016:438). در واقع با توجه به وضعیت خاص میدان جنگ و سلسله مراتب نظامی بین فرماندهان و نیروهای نظامی، فرمانده متعهد است که نسبت به نیروهای خود نظارت و کنترل و آموزش لازم را داشته باشد و کوتاهی در ایفای این تعهدات است که منجر به مسؤلیت فرمانده بابت جنایات ارتكابی مأموران می‌شود.

۳.۲. رابطه سببیت بین عدم پیشگیری و ارتكاب جرم

اثبات رابطه سببیت در مسؤلیت مقام مافوق به دلیل ماهیت خاص این نوع از مسؤلیت (مسؤلیت ناشی از ترک فعل) بحث پیچیده‌ایست. با توجه به عبارت جرایم باید «... در نتیجه قصور در کنترل درست بر این نیروها ارتكاب یافته باشد» مذکور در بندهای الف و ب ماده ۲۸ اساسنامه دیوان، به نظر می‌رسد که دیوان شرط دیگری را اضافه نموده که در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی پیشین وجود نداشت، شرطی که که تفسیر تحت‌اللفظی آن دال بر وجود رابطه سببیت بین جرایم ارتكابی و قصور فرمانده است (Ozaki, 2016: para. 19).

1. Yekatom and Ngaissona

اضافه نمودن چنین شرطی منجر به ابهام‌های زیادی شده است. اساسنامه دیوان، با قید این شرط کلی که جرایم مأموران باید نتیجه‌ی خودداری مقام مافوق از نظارت بر مأمورانش باشد، این تصور را ایجاد می‌نماید که در مواردی که هیچ رابطه سببیتی قابل احراز نباشد، مسئولیت مافوق احراز نخواهد شد. با وجود این در پاسخ باید اذعان داشت که به منظور انتساب مسئولیت به شخص استانداردهای متفاوتی از سببیت در نظام‌های داخلی و بین‌المللی وجود دارد. در عین حال در موارد مسئولیت ناشی از فعل دیگری، هیچ سببیت عینی قابل احراز نیست و صرف وجود یک سهم و نقش برای مافوق و ارتباط بین ترک فعل وی و جرم ارتكابی کفایت می‌نماید (Ibid: 18-19).

اولین تصمیم دیوان در این رابطه، آستانه پایینی از شرط سببیت را مقرر نمود با این قید که باید بین قصور در اجرای کنترل مافوق و جرایم ارتكابی مأموران رابطه‌ای وجود داشته باشد، اما آن را تنها محدود به مسئولیت مافوق در حالت خودداری از اقدامات لازم (حالت اول) نموده است. بنابراین نیاز به اثبات هیچ رابطه سببیت مستقیمی بین ترک فعل مافوق و جرایم ارتكابی توسط مأموران وجود ندارد (Yokohama, 2018:283). از نظر دیوان برای احراز مسئولیت مقام مافوق طبق ماده (الف) ۲۸ اساسنامه تنها لازم است اثبات شود که ترک فعل فرملنده خطر ارتكاب جرایم ارتكابی را افزایش داده است (Prosecutor v. Bemba, 2016:424-425). در صورت اثبات رابطه سببیت بین ترک فعل و جرم ارتكابی به معنایی که بدون ترک فعل فرم‌مانده، جرم توسط دیگری ارتكاب نمی‌یافت، به نظر می‌رسد که راه برای احراز مسئولیت مافوق در قالب بندهای ماده ۲۵ اساسنامه باز شده است و با توجه به رابطه سلسله مراتبی بین مواد ۲۵ و ۲۸ دیگر امکان استناد به ماده ۲۸ وجود نخواهد داشت (Ventura, 2019:287). بدیهی است که پوتین به‌عنوان رئیس جمهور روسیه و فرمانده جنگ و نتانیاهو به‌عنوان بالاترین مقام اجرایی اسرائیل عاملان اصلی اتخاذ سیاست‌های کلی کشورشان در شروع جنگ و سیاست‌های نظامی و دفاعی جهت تسلیم دشمن بوده‌اند. حتی اگر نتوان آن‌ها را مسببان اصلی ارتكاب جرایم موضوع اتهام از طریق دیگری (فاعل معنوی) موضوع بند ای و یا صدور دستور موضوع بند بی ماده ۲۵ (۳) اساسنامه دیوان دانست، نمی‌توان منکر نقش مهم آن‌ها در تحریک و تهییج سربازان، تسهیل و یا کمک مادی و معنوی به ارتكاب جرایم موضوع اتهام شد. به طوری که بدون وجود آن‌ها اصلاً وقوع جنگ‌های اخیر در هاله‌ای از ابهام بود.

۴.۲. خودداری از مجازات مأمور

وظیفه فرماندهان و یا مقامات مافوق برای مجازات کردن، بعد از ارتكاب جرم توسط زیردستان شروع می‌شود، این وظیفه پسینی نسبت به جرایمی است که قبلاً به وقوع پیوسته‌اند و نه جرایمی که در آینده واقع می‌شوند. اجرای مجازات زیردستان از سوی مقامات مافوق می‌تواند از ارتكاب جرایم بین‌المللی توسط زیردستان در آینده ممانعت به عمل آورد. «در واقع مجازات نکردن زیردستان به جهت جرایم ارتكابی چراغ سبزی به زیردستان می‌باشد که جرایم آن‌ها بدون مجازات خواهد ماند» (Mirzayi, Moghadammad, 2010:79).

شعبه بدوی دادگاه یوگسلاوی در پرونده اوریچ^۱ در رابطه با اقدامات مقتضی جهت مجازات مأمور خاطی بعد از ارتكاب جرم یادآور شد که مافوق باید یا دستور اعمال مجازات‌های متناسب بدهد یا اگر صلاحیت اعمال مجازات را ندارد، باید حداقل اقدام به تحقیق و ثبت وقایع به منظور تضمین اجرای عدالت نسبت به متهمان نماید. لازم نیست مقام مافوق شخصاً اقدام به تحقیق و اجرای مجازات نماید، بلکه حداقل باید تضمین نماید که موضوع مورد تحقیق قرار گرفته و گزارشی به مقام‌های صالح جهت تحقیق بیشتر یا اجرای مجازات ارائه گردد (Prosecutor v. Oric, 2006:366). از نظر دیوان، تکلیف به سرکوب جرایم ارتكابی شامل تکالیف جداگانه در دو مرحله متفاوت می‌شوند. اول، تکلیف به سرکوب مشتمل بر تکلیف به متوقف نمودن سیر جرایم ارتكابی که مانع از ارتكاب جرایم مشابه بیشتر در آینده شود و دوم، تکلیف به مجازات مأموران بعد از ارتكاب جرم (Prosecutor v. Bemba, 2016:439).

1. Oric

قصور در مجازات مأموران متهم به ارتکاب جرایم بین‌المللی می‌تواند از قصور ناشی از تحقیق در جرایم ارتكابی احتمالی و یا قصور در گزارش آن‌ها به مقام‌های ذی‌صلاح نشأت گیرد. در پرونده بلاسکیچ، دادگاه یوگسلاوی اعلام نمود که یک فرمانده در جایی که می‌دانسته یا دلیل بر آگاهی وی از این که مأمورانش در حال ارتکاب جرم هستند، وجود داشته باید اولویت را بر جلوگیری از ارتکاب این جرایم می‌داده و نمی‌تواند با مجازات بعدی مأمورانش بعد از ارتکاب جرم، قصور پیشین خود را جبران نماید (ICRC, Rule 153). بنابراین، ایفای تعهد به مجازات و تحقیق نافی تعهد به پیشگیری از ارتکاب جرم توسط مافوق نیست. در نتیجه در حالت دوم از مسؤلیت فرمانده به معنای خاص نیز شاهد یک رابطه سلسله مراتبی هستیم که در آخرین مرحله نوبت به این شکل از مسؤلیت خواهد رسید.

نتیجه‌گیری

بررسی‌های به عمل آمده از رویه دیوان در پرونده فلسطین و اوکراین حاکی از آن است که دیوان معتقد به یک رابطه سلسله مراتبی بین اشکال مسؤلیت مندرج در ماده (۳)۲۵ و ماده ۲۸ اساسنامه است که این امر به دلیل آستانه اثباتی بالاتر مقرر در ماده (۳)۲۵ اساسنامه است. بدین معنا که در صورتی که ارکان مسؤلیت مطابق یکی از بندهای ماده (۳)۲۵ اساسنامه به اثبات برسد دیگر وجهی برای استناد به ماده ۲۸ اساسنامه نخواهد بود. بدین معنا در صورتی که مشارکت پوتین و یا نتانیاهو در جرایم موضوع اتهام به استناد بندهای چهارگانه اولیه ماده (۳)۲۵ به اثبات رسد، این مقام‌ها نه از جهت مسؤلیت مافوق بلکه به دلیل مشارکت آن‌ها در جرایم ارتكابی مسئول شناخته خواهند شد. بدیهی است که با توجه به واحد بودن جرم موضوع اتهام که از سوی مأموران مباشرتاً ارتکاب یافته است دیگر امکان محکومیت همزمان مقامات مذکور به استناد ماده ۲۸ اساسنامه وجود ندارد. موضوعی که در رویه دیوان در پرونده یکانوم، انگایسونا و بمبا در جرایم ارتكابی در آفریقای مرکزی نیز به تأیید رسیده است.

مسئولیت مافوق نوعی مسؤلیت ناشی از فعل دیگری به دلیل ترک فعل ناشی از قصور فرمانده یا مافوق از اتخاذ اقدامات ضروری و متعارف جهت پیشگیری یا مجازات جرایم ارتكابی توسط زیردست است. مهم‌ترین دلیل آن، لزوم اثبات رکن معنوی جرم خاص خود مافوق است که مانع از انتساب مسؤلیت به هر مافوقی می‌شود. دوم، با این که سمت متهم در سلسله مراتب نظامی یا غیرنظامی یکی از عوامل مهمی است که دادگاه‌ها در احراز توانایی مداخله در رفتار جنایی نیروهای زیردست مدنظر قرار می‌دهند اما، با این همه، این عامل قطعی محسوب نمی‌شود، بلکه ضابطه‌ی کنترل مؤثر مافوق است که در احراز مسؤلیت مافوق تعیین کننده است. علاوه بر این، در واقع میزان کنترل مؤثر متهم است که باعث احراز شکل قابل انتساب مسؤلیت کیفری به مافوق می‌گردد. بر همین اساس در صورت عدم اثبات ارکان مسؤلیت مندرج در ماده (۳)۲۵، پوتین، نتانیاهو و گالانت در صورت اثبات ارکان فوق مستخرج از ماده ۲۸ به‌عنوان مافوق و به دلیل عدم اعمال کنترل مؤثر بر مأمورانشان و ترک فعل خودشان، مسئول شناخته خواهند شد.

رویه قضایی دیوان با رد لزوم اثبات رابطه سببیت بین جرم ارتكابی و ترک فعل فرمانده، صرف وجود یک ارتباط را کافی می‌داند. در صورت اثبات رابطه سببیت و تأثیر مهم فرمانده در جرایم ارتكابی، وی همانند یک شریک و یا معاون در جرایم ارتكابی مأموران مسئول شناخته می‌شود. در واقع همین شرط سببیت می‌تواند مرز بین مسؤلیت مافوق طبق اشکال ماده (۳)۲۵ و ماده ۲۸ را ترسیم نماید. با توجه به میزان تسلط و کنترلی که نتانیاهو به‌عنوان نخست وزیر اسرائیل و گالانت در مقام وزیر جنگ اسرائیل در برنامه ریزی و اقدامات ارتكابی در جنگ غزه داشته‌اند، بسیار بعید به نظر می‌رسد که مسؤلیت این دو مقام عالی‌رتبه اسرائیل صرفاً به‌عنوان مافوق و به دلیل ترک فعل آن‌ها احراز گردد. بدیهی است که چنین تأثیری را حداقل درباره شخص پوتین در انتقال اجباری کودکان اوکراینی نیز می‌توان شاهد بود. در نتیجه با توجه به دستور شروع جنگ و کنترل مؤثر سران هر دو کشور در جرایم ارتكابی موضوع اتهام، به نظر ارتباط این متهمان با جرایم موضوع کیفرخواست فراتر از یک ارتباط ساده بوده و حتی در صورت عدم اثبات افعال ایجابی از سوی این متهمان، قراین زیادی جهت اثبات رابطه سببیت بین ترک فعل آن‌ها و جرایم ارتكابی مأموران وجود دارد که آن‌ها را مستعد محکومیت بر اساس ماده (۳)۲۵ می‌نماید.

البته به دلیل ابهام متن ماده ۲۸ در این که جرایم ارتكابی مأموران باید نتیجه ترک فعل مافوق باشد، پیشنهاد می‌گردد که دیوان در رویه خود به صراحت خط بطلان بر تفسیری بکشد که چنین عبارتی را به لزوم اثبات رابطه سببیت تعبیر می‌نماید. اثبات رابطه سببیت راه را برای انتساب جرایم ارتكابی مأموران به شخص فرمانده باز می‌نماید و تداوم وجود این شرط در ماده ۲۸ منجر به بلااستفاده شدن ماده مذکور می‌گردد. در حالی که با توجه به ماهیت خشونت‌بار جنگ و سلسله مراتب نظامی بین سربازان و فرماندهان جنگ، مسئولیت فرمانده تنها عاملی است که می‌تواند مانعی در راه ارتكاب جنایات جنگی سربازان باشد. هرگونه تلاش جهت مبری کردن فرماندهان جنگ از تعهد به تحقیق و تعقیب عاملان جنایات جنگی ضربه‌ای است که به پیکره عدالت کیفری بین‌المللی وارد می‌شود.

References:

- The Prosecutor v. Ante Gotovina, Ivan Čermak, Miladen Markac, (15 April 2011), Trial Chamber, ICTY, Judgment, Volume II of II, IT-06-90-T.
- The Prosecutor v. Bagilishema, (2002), ICTR, A. CH.2.7.
- The Prosecutor v. Celebici, (2001), Appeal ICTY A.Ch.20.2.
- The Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Cerkez, (17 December 2004), Appeal Chamber, Judgment, Case No. IT-95-14/2-A.
- The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, (21 June 2016), ICC-01/05-01/08, Decision on Sentence pursuant to Article 76 of the Statute.
- The Prosecutor v. Hadzihasanovic, (2008), Appeal, Judge Shahabuddeen.
- The Prosecutor v. Karim A.A Khan KC: (20 May 2024), ICC, Applications for arrest warrants in the situation in the State of Palestine.
- The Prosecutor v. Germain Katanga & Mathieu Ngudjolo Chui, (30 September 2008) Pre-Trial Chamber I, Decision on confirmation of charges, Case No. ICC-01/04-01/07-717, P-T. Ch.
- The Prosecutor v. Germain Katanga & Mathieu Ngudjolo Chui, (7 March 2014) Trial Chamber II, Case No.: ICC-01/04-01/07.
- The Prosecutor v. Kvočka, (8 February 2005) Appeal Chamber, Judgment, Case No. IT-98-30/1-A.
- The Prosecutor v. Naser Oric, (30 June 2006), Case No. IT-03-68-T, Judgment.
- The Prosecutor v. Pavle Strugar, (31 January 2005), Trial Chamber II, Case No. IT-01-42-T.
- The Prosecutor v. Radislav Krstic, (2 August 2001), Trial Chamber, Judgment, Case No. IT-98-33-T, 0.
- Situation in the Central African Republic II, In the Case of the Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngaissona, (14 May 2020), Pre-trial Chamber II, No. ICC-01/14-01/18.
- The Prosecutor v. Stanislav Galic, (30 November 2006), Appeal Chamber, Judgment, Case No. IT-98-29-A.
- Situation in the Central African Republic in the Case of the Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Trial Chamber III, (21 March 2016), Case No. ICC-01/05-01/08.
- The Prosecutor v. TIHOMIR BLAS[KIC], (3 March 2000), Case No. IT-95-14-T.
- Prosecutor v. Tihomir Blaskic, (29 July 2004), Appeal Chamber, Judgment, Case No.: IT-95-14-A.
- Prosecutor v. Tihomir Blaskic, (3 March 2000) Trial Chamber, Judgment, Case No. IT-95-14-T
- The Prosecutor v. Zejnil Delalic and Others, (16 November 1998), Case No IT-96-21-T, Judgment, (Celebici Judgment).
- ICRC, IHL Databases International Humanitarian Law Databases, Rule 153, Command Responsibility for Failure to Prevent, Repress or Report War Crimes, available at: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule153>
- Panel of Experts in International Law: Convened by the Prosecutor of the International Criminal Court, Report, 20 May 2024, para. 23. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/240520-panel-report-eng.pdf>
- <https://> Situation in Ukraine: ICC Judges issue arrest warrants against Sergei Kuzhugetovich Shoigu and Valery Vasilyevich Gerasimov 25 June 2024.

- Ana Srovin, Coralli; Chiara, Gabriele (2023), «Failure to Act of Mr Putin: “Liability by Omission”», EJIL: Talk. <https://www.ejiltalk.org/failure-to-act-of-mr-putin-liability-by-omission/>
- Askarirad, H., & Zamani, S. G. (2020). Evolution of Retribution of Superior Criminal Responsibility in International Law. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 8(15), 75-98. [In Persain]
- Barzegar, M., Saedi, B., & Aghaee Jannatmakan, H. (2023). Analyzing the Doctrine of the Civilian Superior Responsibility Based on International Case law. *Public Law Studies Quarterly*, 1(53), 533-511. <https://doi.org/10.22059/jplsq.2020.287685.2138>. [In Persain]
- Bischoff, James L, Reid, Natalie L (2016), Forms of Responsibility in International Criminal Law. Aghaee Jannatmakan, Hossein. **Jangal**. Tehran. [In Persain]
- Cassese, Antonio. (2005). *International Law New York*, America, Oxford University Press.
- Cryer, Robert., Robinson, Darryl & Vasiliev, Sergey. (2010). *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, New York, Cambridge University Press.
- Eleni Chaitidou, (2021), “Recent developments in the jurisprudence of the International Criminal Court” – Part 2, ZIS.
- Ghorbani Darzimahaleh, A., & Sobhani, M. (2024). Analysis of the Nature and Types of Indirect Perpetrators in International Criminal Court. *International Law Review an Academic Journal (Quarterly)* 41(74). 105-132. 10.22066/cilamag.2024.2003229.2413. [In Persain]
- Hemptinne, D.J., Roth, R., Sliedregt, V.E., Cupido, M., Ventura, M., Yane, L. (2019). *In Modes of Liability in International Criminal Law*. Cambridge University Press.
- Kazuya, Yokohama. (2018). The Failure to Control and the Failure to Prevent, Rerpress and Submit: The Structure of Superior Responsibility under Article 28 ICC Statute. *International Criminal Law Review*, 18(2). pp. 275-303. DOI: 10.1163/15718123-01802002
- McDougall, Carrie. (2023). The Imperative of Prosecuting Crimes of Aggression Committed against Ukraine. *Journal of Conflict & Security Law*, 28(2). pp. 203-230. <https://doi.org/10.1093/jcs/lkrad004>
- Mirzayi Moghadam, M. (2010). Superior Responsibility in International Criminal Law. *Journal of Police International Studies*, 1(3), 69-101. [In Persain]
- Ozaki, Kuniko (2016) Separate Opinion by Judge Kuniko Ozaki, N° ICC-01/05-01/08, ICC-01/05-01/08-3343-AnxII 21-03-2016 2/18 NM T, Available at: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2016_02240.PDF?form=MG0AV3 (Last visited: 2/13/2025)
- Pourshariati, J., Rezainejad, I., & Ghorbani, A. (2023). The Nature and Dimensions of the Criminal Liability of Commanders and Superior Officials in International Criminal Law and Iranian Criminal Law. *Journal of Comparative Criminal Jurisprudence*, 2(5), 629-640. 10.22034/jccj.2024.413232.1348. [In Persain]
- Salahi, S. (2016). Superior Criminal Responsibility for Violations of Human Rights and Humanitarian Rules and Regulations of the US Forces in the Occupation of Iran. *International Law Review an Academic Journal (Quarterly)*, 32(53), 255-286. 10.22066/cilamag.2015.18539. [In Persain]
- Sobhani, M., & Bagheri, N. (2021). Nature and Modes of Accessory Liability in the International Criminal Courts. *Academic Journal of Legal Studies* 2(36). 131-162. 10.22099/jls.2020.34341.3531. [In Persain]
- Sobhani, M. (2018). Examining the commander's responsibility in international criminal law”, Encyclopedia of Criminal Science, Hossein Najafi Abrandabadi, Bonyad Hoghoghi Mizan.735-763. [In Persain]
- Mirmohammad Sadeghi, H. (2004). Responsibility of subordinate officers and superiors in the Statute of the International Criminal Court. *Legal Research Quarterly*, 7(39), 203-219. [In Persain] <https://kyivindependent.com/lubinets-putins-jan-4-decree-will-facilitate-granting-russian-citizenship-to-deported-ukrainian-children/?form=MG0AV3> (Last visited 2/13/2025)
- Fellmeth, Aaron, Crawford, Emily (2022) “Reason to know” in the international law of command responsibility”, International Review of the Red Cross, 104 (919), 1223–1266. <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-khan-kc-cairo-situation-state-palestine-and-israel> (Last visited 2/24/2025)

Celebici Case: The Judgement of The Trial Chamber, Press Release available at:
<http://www.icty.org/en/press/celebici-case-judgement-trial-chamber-zejnil-delalic-acquitted-zdravko-mucic-sentenced-7-years>

استناد به این مقاله:

قربانی درزی محله، افسانه . سبحانی ، مهین ؛ جانی پور، مجتبی؛ نظری نژاد، محمد رضا (۱۴۰۴)، « ماهیت و ارکان مسئولیت مافوق در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی با تأکید بر رویه قضایی دیوان در پرونده‌های اوکراین و فلسطین»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۶، پیاپی ۳۲، صص. ۱۳۷ - ۱۵۰

Doi: 10.22124/jol.2025.29622.2562

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

